

BEVEZETÉS

Erdély újkori perjogának két nevezetes emlékét tartalmazza ez a kötet. Ezek az emlékek a XVIII. század végéről, illetve a XIX. század első feléből származnak és már csak a köztük fennálló korkülönbségnél fogva is tanulságosan szemléltetik a magyar alapokon önállóan továbbépített erdélyi perjog utolsó fejlődési fázisát az 1848-iki unió előtt. Az egyik értekezés névtelen szerzőnek vegyesen latin és magyarnyelvű, *Idea processuum* című munkája, a másik a legidősebb Szász Károlynak a nagyenyedi kollégiában magyarul tartott perjogi előadásait foglalja magában. Célunk e bevezetéssel nem az, hogy a két műből meríthető nagyszámú tanulságot tűzetesen feldolgozzuk, hiszen a forráskiadás éppen mások kutatásainak megkönnyítését szolgálja, hanem csupán az, hogy a két munka létrejövetelének körülményeit megismerjük, tartalmukat összefoglaljuk, a bennük előforduló nehézségeket eloszlassuk, a magyar jogtörténetben kevésbé ismert perjogi műszavakat megmagyarázzuk. Végül röviden a kiadás szempontjairól is kell szólnunk.

I.

Abban a hatalmas jogi gyűjteményben, amelyet Kemény József gróf a múlt század harmincas éveiben hangyaszorgalommal halmozott fel, s amely ezidőszerint az Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárának egyik büszkesége, a VI. kötet utolsó helyét egy szerző, cím és évszám nélküli, 64 lapos kézirat foglalja el. A gyűjtő a kötés alkalmából ezt a címet adta neki: *Idea Processuum in Comitatus, et Sedibus Siculicalibus*. Ezt a megjelölést valószínűleg az első oldal felírata alapján fogalmazta meg, amely így hangzik: *Idea Processus Citationis in Comitatus et Sede Marus*. Kemény az elnevezéskor helyesen állapította meg, hogy a nagybetűs, aláhuzott cím csak a kézirat első lapjaira, az

időzés menetére vonatkozik és hogy a székelly székek közül a munka nemcsak Marosszékkal foglalkozik. De míg más kéziratoknál sokszor a legteljesebb tájékoztatást adja, ennél a gyűjtő nem emlékezik meg sem a szerzőről, sem a keletkezés idejéről. Így mindezeket a tartalomtól kell megállapítanunk, ha ez egyáltalán lehetséges.

A munkát forgatva azonnal feltűnik, hogy nem egységes értekezés, hanem több, szervesen össze nem függő részből áll. Először a megyei, ill. széki peres eljárás vázlatát olvassuk, amely a kéziratnak felén túl terjed. Azután következik a széksértési eljárás, az egyszerű birtokper és az úriszéki eljárás rövid leírása. Majd ismét bővebben követ a szerző egy háromszéki zálogváltási pert, amely az állandó tábla előtt folyt le; itt már nevek és évszámok is előfordulnak helyenként. Teljesen időhöz és személyekhez kötött osztálylevél, majd az oklevelekre vonatkozó megjegyzések zárják le a vegyes tartalmú művet. Felosztást, fejezeteket nem ismer, hanem folyamatosan halad, mint a végeláthatatlan magyar perek. Minden jel arra vall, hogy az Idea azoknak a gyakorlati céllal írott munkáknak az egyike, melyeket kancellisták, jogtanulók, fiatal ügyvédek maguk és társaik útbaigazítására szerkesztettek és adtak egymás közt kézzől-kézre. Feladatának megfelelően gyakran közli az egyes perbeli cselekmények formáját szószerint, s ezzel már a formuláskönyv műfajához jár közel.

Az Idea nem a perjogi tankönyvek előre átgondolt rendszerét követi, hanem egy elképzelt, talán a valóságból vett peres eljáráson vezeti végig olvasóit. Ezért a perorvoslatok közül egyiket-másikat hamarabb ismerjük meg, mint az ítéletet. Az egyes részek közötti arány sem egyenlő: a bizonyítás pl. meglehetősen kevés figyelemben részesül. Sajátos fordulatainál fogva érdemes ezt a pert egyes szakaszaiban is szemügyre venni.

A perbeli személyek felsorolása után a felperes teendőit írja le a szerző egy zálog kiváltására irányuló per megindítása alkalmából.¹ Az alperest megidézteti, kikiálttatja az ajtó előtt, majd átnyújtja keresetlevelét a törvényszék jegyzőjének. A jegyző ki-

¹ Zálogot kiváltó ügy. Ld. iklandi *Filep József*: Törvénybéli gyakorlás mutató táblája, vagy az erdélyi ügyfolyások. Marosvásárhely, 1831. 101. sk. 1. E per tárgyalásánál sokszor eltérünk a mai perjog nyelvétől, hogy a régi fogalmakon ne kelljen változtatnunk. Kifejezéseink többnyire a 17. jegyzetben id. Táblai utasítás magyar fordítását követik.

kiáltja az alperest, de mivel nem jelent meg, marasztaló (makaesági) ítéletet hoznak ellene. Az alperes még aznap eltiltja az ítélet kiadását, de a perorvoslat folytán kitűzött új határnapon megint csak nem jelenik meg. Most már a marasztaló ítélettel szemben csak az eltiltással való perújítás perorvoslatához folyamodhatik. Az új per tárgyalásán megjelenik az eddig távolmaradt alperes is. Kéri az idézőlevél felolvasását, s még mielőtt érdemben válaszolna a keresetre, kifogást emel rendre a törvényszék, a felperesség és az eljárás ellen, majd szavatosra hivatkozik, de ezek a lépései nem vezetnek eredményre. Most kéri a felperes bemutatott okleveleinek felolvasását, s kifogást tesz a tudománylevelek külső kellékei, a pert megelőző tudományvétel kérdőpontjai és a tanuk ellen, de ismét sikertelenül. Végre érdemben válaszol, s a felelkezések után marasztaló ítéletet nyer. Sikertelenül kéri az ítélet felterjesztését, csak fellebbviteli parancs alapján bocsátják ügyét a felsőbbíróság megítélése alá. Azonban a keresetlevél benyújtása és a felelkezés után itt is elmarasztalják, s a felperes kérésére a végrehajtás is megtörténik. (A kézirat 1—9. lapja.)

Másként folyik le a per akkor, ha az alperes már a második határnapon megjelent. Ha az eljárást késleltetni akarja, számos halasztó kifogást hozhat fel, majd ügyvédet vall és a felperes ügyvédjétől meghatalmazását kéri. Ha ebben hibát talál, az ügyvéd elmozdítását kívánja. Majd kifogást emel a törvényszék, a felperesség és az eljárás ellen, de sikertelenül. Eredményre vezet azonban a keresetlevél ellen tett kifogása, mert ennek következtében a bíróság elveti a levátát. Most a felperes az ügyvéd szavatos visszavonásával él és módosított keresetlevelet nyújt be. Ellenfele — még mindig az érdemi válasz előtt — szavatosra hivatkozik és annak előállítására kibocsátást kér. Itt megismerjük a szavatos perbehívásának (értesítésének) módját. A perbehívott szavatos az alperes helyébe lép. (9—15. l.)

Ha az alperes nem hivatkozott szavatosra, most már érdemben válaszol a felperes állítására, s a bizonyítás előkészítésére kibocsátást kap. Az újabb határnapon felolvassák a felperes okleveleit s az alperes előbb alakjukat, majd tartalmukat kifogásolja, de sikertelenül. A felelkezés után avatkozó lép fel, s azt állítja, hogy ő az elzálogosítónak egyenes ági rokona, míg a felperes csak oldalági; ezért a peres jószágok őt inkább megilletik. Állításának bizonyítására kibocsátást kap, de a következő határnapon a felelkezés és az oklevelek bemutatása után keresetét elutasítják. Most

már a felek kérésére ítéletet hoz a bíróság, s ítéletében a felperesnek ítéli a peres jószágokat. Az alperes egyszerű perújítással él s az új határnapon bemutatja bizonyító okleveleit. Hiába kifogásolja ezeket a felperes, a bíróság előbbi határozatának megváltoztatásával elutasítja keresetét. Most rajta a sor, hogy perorvoslatokkal éljen: fellebbezést jelent be, de meggondolja a dolgot s ehelyett inkább perújítással él (fellebbvitel elhagyásával való perújítás) s az új határnapon immár sikeresen terjeszti elő keresetét. (16—20. l.)

Most már csak a végrehajtás lenne hátra, de ezt megakadályozza az Ideál föltevése szerint az alperes halála s az özvegyének járó perhalasztás, majd egyéb országos akadályok. Mikor a felperes végrehajtáshoz jutna, az ítéletet fel kell élesztenie. Ezért megidézeti és kikiálttatja az alperes jogutódait, s a bíróság el is rendeli az ítélet végrehajtását. Az alperes utódai ezt visszaüzéssel akadályozzák meg, mire megidézik őket és a visszaüzés törvényes bíróságát letévén újból vitathatják a felperes bizonyítékait. A visszaüzés megokolása nem sikerül, a bíróság újból elrendeli a végrehajtást. Az alperesek a királyi táblához fellebbeznek, de mivel az általbocsátó levelet nem váltják ki, az ítéletet kiadják a felperesnek. Ha ezt a levelet kiveszik, a felperesnek ügyelnie kell, hogy az összes iratok benne foglaltassanak. A táblai tárgyalás után az alsóbíróság ítéletét helybenhagyják. Ugyanígy végződik a főkormányshékhöz intézett fellebbezés is, sőt a gubernium a további fellebbvitelt is megtiltja. De az alperes folyamodással él a királyhoz, s ha a felbocsátó parancsot elnyeri, az ügy végső fokon a bécsi erdélyi kancellárián dől el. A végrehajtást, most már visszaüzés lehetősége nélkül, a királyi tábla foganatosítja. Még mindig nem nyugszik azonban az alperes: kegyelemmel való perújítással él és a pert új bizonyítékai alapján mégis megnyeri. (21—35. l.)

Az általános peres eljárás után a széksértési, „tüsténtes“ kereset leírását olvassuk, különösen ízes magyarnyelvű szóbeli idézési forma kíséretében. Ezután ugyancsak röviden a panaszos eljárás következik, vagyis régi jogunknak a sommás birtokkeresetet és a birtokháborítási keresetet összefoglaló processusa.² Majd néhány oldalon az úriszéki eljárás menetét olvassuk két részletben: akkor, ha a földesúr igazságot szolgáltat, és akkor, ha ezt

² *Filep* 138, 192. l.

megtenni vonakodik.³ Az első két per a gyors igazságszolgáltatás példája, a harmadikban azonban a fórumrendszer és a perorvoslatok használata éppen olyan bonyolult, mint más eljárásokban. A bíraskodást megtagadó földesúr ügye is eljuthat egészen az udvarig. (35—41. l.)

Ezután a kézirat elhagyva az eddig követett ködös általános-ságot, egy „háromszéki processus!“ ír le, amely az állandó tábla előtt kezdődött, vagy a benne szereplő időpontokból ítélve inkább ott folytatódott. Ez is zálogkiváltó eljárás. A felperes nagybátyja által zálogba adott jobbágyokat követel vissza az alperestől gyermekeikkel és telkeikkel együtt, s a zálogösszeg megfizetését felajánlja. Az alperes kérésére a bíróság elrendeli az ügyvédi képviselést, majd a megintés bizonyítását. A megintés és az idézés másolatát elnyerve, az alperes kifogásolja a megintés formásgait, de a bíróság elveti kifogásait. A bejelentett fellebbezés sem befolyásolja az ügy folyását, mert az alperes nem váltja ki a felbocsátó parancsot. Most már perhalasztással kísérletezik, s egyszer betegség miatt, egyszer az okleveleket őrző atyjafiának perbehívása végett halasztást is kap, de a harmadik alkalommal már érdemben kell felelnie. A feleket most kibocsátják bizonyításra, de az új határnapon az alperes másolatot kér az oklevelekről (párkérés) s ezzel újabb haladékhoz jut. Végül a felperes tudománylevelét bemutatja és tanuit előállítja, s az alperes kifogásai ellenére is megnyeri a pert. Később megtudjuk, hogy ez a határozat 1759. július 10-én kelt. (41—47. l.)

A felperes fellebbez, mert csak a jobbágyokat ítélte vissza neki a bíróság, de egyéb követeléseit nem, s fellebbez az alperes is, majd meggondolva a dolgot, perújítással él. Az új per tárgyalásán előterjeszti új állításait, s most a felperes húzza az időt párkéréssel. A felelkezés után a bíróság előbbi ítéletét megváltoztatva, elutasítja a keresetet. A továbbiakból kitűnik, hogy ez az ítélet 1760. június 10-én kelt. A felperes fellebbezést jelent be, majd inkább perújítással él. (47—50. l.)

Az új per tárgyalásán a felperes előadja a perújítás indokait, ezekre az alperes válaszol, majd egyes bírúk ellen kifogást emel, de a bíróság elveti ezt. E határozat ellen az alperes fellebbezni kíván, de a bíróság nem engedi, s ő a felbocsátó parancsot

³ *Filep* 235—239. l.

sem váltja ki. Így az eljárás tovább folyik. Az alperes az iratok felolvasása után, a felperes tiltakozása mellett szerződést mutat be. A bíróság a felek felhozott érveit és bizonyítékait mérlegelve, az előbbi ítéletet megváltóztatja és a jobbágyokat a felperesnek ítéli. A felperes a költség és fáradság megítélése végett, az alperes a határozat érdeme ellen fellebbez. A fellebbezési tárgyaláson a felperes a költségek megítélését kéri, az alperes azonban már megbánta felebbezését és az ügyvédszó visszavonásával él; kész a jobbágyokat az alsófok határozata szerint a felperesnek átadni. A bíróság az alsófokú ítéletet helybenhagyja, ez ellen a felperes a királyi táblához fellebbez. Itt a per leírása véget ér, vagy inkább megszakad. (50—57. l.)

A most leírt eljárás már sokkal inkább köthető helyhez és időhöz, mint az Idea első helyén közölt per. Az idézés Sepszi szék sedriájára, az Olt melléki seriesre történik. Tudjuk, hogy Háromszéken Sepszi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székeknek külön-külön alszékük volt; az első háromnak alszékéről a fellebbezés közös derékszékükre, innen a királyi táblára, Miklósvártól egyenesen a táblára ment. Ugy látszik, a series (ügyrend) járasonként volt megállapítva, mert Sepszi széknek még 1869-ben is az olti az egyik járása. Sepsinek alszéke Szentgyörgyön volt.⁴ Az idézés és a tanuvallatások Oltszemén és Málnáson történnek, mindkettő sepszi-széki helység.⁵ Talán helyi sajtóság a vallomásokban említett „vántora“ szó is, kunyhó, ház értelemben.⁶

A háromszéki processusban csak két személy szerepel, a tanuvallatással kapcsolatban. Az egyik Veress Sámuel, ez valószínűleg azzal az árkosi Veress Sámuellel azonos, aki sepsiszéki birtokos volt és 1789-ben halt meg.⁷ A másik Apor Ferenc prókátor, bizonyára az a zalányi Apor Ferenc, akinek 1749-ben királyi parancs

⁴ *Filep* 1. l., *Orbán* Balázs: A Székelyföld leírása. III. Háromszék. Pest, 1869. 5. l.

⁵ *Orbán* III. 55—56.

⁶ Ezt az értelmet a szövegből következtetjük. A szót sem a szótárak, sem a megkérdezett szaktudósok sem ismerik. Feltéve sem szerint a vatrā = tűzhely, házhely oláh szóból származhatik.

⁷ *Pálmay* József: Háromszék vármegye nemes családjai. Sepszi-szentgyörgy, 1901. 672. l. Nem valószínű, hogy azonos lenne nagyváradi Veress Sámuellel, aki 1767-ben Zaránd megye táblai ülnöke volt. *Titulare Dacicum... pro anno 1767. Cibinii. 31. l.*

hagyja meg csíkszentsimoni Endes Miklós ügyeinek védelmét, 1763-ben pedig a tanuvallatást özv. Endes Miklósné ügyében.⁸

A gyűjtemény következő darabja már teljesen elhagyja a formuláskönyv névtelenségét. Gyulason, Kisküküllő vármegyében két táblai jegyző által végrehajtott osztályt tartalmaz a Horváth-család Küküllő- és Kolozs megyében fekvő birtokain. A két kiküldött nótáriust az érdekelt családtagok „megbírálják“, azaz választott bírakká teszik maguk között, majd megtörténik a felsorolt birtokok három részre osztása. Megállapodnak a testvérek, hogy amit még a felosztás nem érintett volna, később azt is megosztják, s a testvérek részére nézve kölcsönös szavatosságot vállalnak. A megállapodás megtartását 200 forint bírság terhe mellett ígérik, de Horváth Borbála fenntartja azt a jogát, hogy a lakóhelyre vonatkozó igényét a törvény útján kereshesse. (58—60. l.)

Az osztálylevél megyei területre vezet bennünket, de nem veszi el a Székelyfölddel való kapcsolatot. A felosztott birtokok mind a székely jogterület közelében fekszenek. Gyulas és Búzásbesenyő Kis-Küküllő vármegye radnóti járásában, Marosvásárhelytől délnyugati irányban fekszenek. Faragó pedig Kolozs megye első községe a Szászrégenből Kolozsvárra vezető úton. A birtokoscsalád is, amelynek tagjai között ezeket a jószágokat felosztják, megyei és székely területen egyaránt otthonos. A buzini Kovachichok I Apafi Mihály idején jöttek Horvátországból Erdélybe s itt változtatták nevüket Horváthra.⁹ Magyarzsákok mellett Búzásbesenyő régi birtokuk: erről írja magát Horváth József alsíkszéki királybíró 1745-ben, Horváth Sámuel 1766-ban búzásbesenyőinek.¹⁰

Oklevelünkben Horváth Ambrus jószágairól van szó. Erről a Horváth Ambrusról semmi közelebbit nem tudunk; felesége Geréb Krisztina volt. Három gyermeke osztozik birtokain: Juliánna, kinek férje Kőszegi Antal ítélmester, Farkas kancelláriai jegyző

⁸ Sándor Imre: A csíkszentsimoni Endes család levéltára. Kolozsvár, 1910. 522. 632. sz. regeszták.

⁹ Nagy Iván: Magyarország családai. V. k. Pest, 1859. 167. l., Pálmay i. m. 103. l. Ld. még az EM. levéltárának Gyulai Rikárd gyűjteményét a Horváth-Kovachich névnel.

¹⁰ Sándor i. m. 502. 658. sz. regeszták.

és Borbála, kinek férje esiktusnádi Pálffi Péter.¹¹ A családtagok közül csak galgóczyi Kőszegi Antal futott be közéleti pályát. 1767-ben a gubernium protokollistája, 1771-ben táblai assessor, 1776-ban az Idea szerint már ítélőmester, 1780-ban, 1784-ben mint ilyet említik. Nagy Iván szerint 1791-ig ítélőmester, ezután országgyűlési hivatalos.¹² 1773-ból megvan címerpecsétje a Teleki-levéltárban, 1783-ban Tordamegye törvényszékén mint kőszegi Galgóczyi Antal tiltakozik és ügyvédet vall néhai feleségétől, Horváth Júliától született gyermekei nevében a Baromlak puszta felett folyó perben.¹³ Utódai még 1860-ban is birtokosok Búzásbessenyőn.¹⁴ Az osztoztató csíkszentsimoni Endes Antal táblai jegyzőről nem tudunk semmit. A család csíkszentsimoni ágának családfáján nem szerepel, bizonyára a frátai ághoz tartozott.¹⁵

Az Idea procesuum befejező része az oklevelekre vonatkozó megjegyzéseket tartalmazza. Tárgyalja a közokirat és magánokirat, hiteles és nem hiteles pecsét különbségét, az oklevelek megtámadásának módját, az ellentmondó oklevelek bemutatásának kérdése, végül a törlés, elvesztés, hamis oklevél használatának következményeit. Tartalma nem sokban tér el a közismert megállapításoktól. Csak az a feltűnő, hogy az utolsó sorokban a magyar jogra hivatkozik (1723:11, 12. t. c.) és Szegedi János nagy Hármaskönyv-kommentárját, a Tyrociniumot idézi. Ebben a magyar jog hatása nyíltan is megmutatkozik. (61—64. l.)

A kézirat tartalmát megismerve hátra van, hogy létrejötteinek idejét és módját megállapítani törekedjünk. Vizsgálatunk alapján azt a tényt tekinthetjük, hogy ez a vegyes tartalmú mű nem egy

¹¹ Az EM. Gyulai R. gyűjteménye szerint Borbála férje Bálintffy Antal, Farkas pedig 1792-ben homagiális esküt tesz Küküllőmegyében.

¹² *Titulare Dacieum...* pro anno 1767. Cibinii. 5. l. *Calendarium Transilvanicum titulare pro anno ... 1768.* 4. l. U. az pro anno 1771. 10. l. *Calendarium titulare et historicum ... pro anno 1780.* 9. l. *Calendarium maius titulare pro anno 1784.* 12. l. U. az pro anno 1787.: nem szerepel! Nagy Iván i. m. VI. k. 453. l.

¹³ A pecsétet említi *Kempelen* Béla: Magyar nemes családok. VI. k. Budapest, 1913. 254. l. A tiltakozást ld. Torda vm. jegyzőkönyvében, 1783. évről, a 167. lapon. Az ítélőmester a következő leszármazásra hivatkozik: Kosztolányi Farkas, f. búzásbessenyői Füzi Margit — Kata, f. homoródszentmártoni Biró János — Biró Ilona, f. buzini Kovachich-Horváth Miklós — László — Ámbrus — Julia, f. kőszegi Galgotzi Antal. Az adatot *Kelemen* Lajos főigazgató úr szívességének köszönhetem.

¹⁴ Nagy Iván i. m. VI. k. 453. l.

¹⁵ Ld. az EM. Gyulai R. gyűjteményét, Endes névnel.

elgondolás alapján, tehát nem is egy időben keletkezett. A rendes eljárás a három függelékkel (birtokper, széksértés, úriszék) egy alkotás; a háromszéki per, az osztálylevél és a megjegyzések később gyarapították a már meglévő szöveget. Valószínű, hogy az időrend meg is felel a kéziratban elfoglalt helyek sorrendjének.

Az egyes részekben előforduló időmeghatározásokat tehát külön-külön kell szemügyre venni. Az Idea első részében többször történik hivatkozás az 1757-ben szentesített novelláris törvény-cikkre (1755:2. t. c.; a kézirat 11, 31. lapjain), de még későbbi időpontra utal az, hogy a per szemelláthatóan a *continua tabula* előtt folyik. Ezt a bíróságot pedig csak 1764-ben szervezték meg megyékben és székekben egyaránt.¹⁶ Ugyanez a körülmény van segítségünkre a háromszéki processzus idejének meghatározásánál. Ez a címe szerint a *continua tabula* előtt kezdődött, de minthogy 1759-ben, 1760-ban határozatokat hoznak benne, nyilván az alszéken indult s csak a bírói szervezet átalakulásával került az állandó táblához, amely 1765-ben ítéletet is hozott a per tárgyában. (56. l.) Eszerint az Idea első része 1764 után, a második része 1765 után keletkezett, az osztálylevél pedig 1776-ban, amint szövege elárulja. De az egész kézirat együtt volt 1777 előtt, mert ekkor megjelent az új táblai utasítás, amelyre a szerző sehol sem hivatkozik.¹⁷ Így lezárásának idejét bátran tehetjük 1776-ra, a *divisionalis* keltének időpontjára. Az előttünk fekvő szöveg azonban csak a XIX. században készült másolat, mert az ezidőben működött rozsnyói papírgyár papirosára írták.

Már az időpontok egymásutánjából is valószínű, hogy a kézirat több részletben jött létre. A jogi gyakorlatban jártas szerző leírta a maga és társai számára a rendes megyei ill. széki eljárást, három különös eljárással együtt. Azután egy bonyolult és érdekes háromszéki pert fűzött hozzá, majd a birtokába jutott osztálylevelet, s az oklevelekről szóló megfigyeléseit. Nem mondhatjuk meg teljes bizo-

¹⁶ Erre utal az 1791:96. prov. art. is ilyen módon: Tam in anno 1764. citra Statuum et Ordinum consensus erectis, et post vero in anno 1784. in aliam formam redactis Tabulis Continuis, quam etiam anno 1787. aequae citra Statuum et Ordinum consensus introductis Foris subalternis, seu Sedriis sublati... Az állandó táblák intézménye még további kutatásra vár.

¹⁷ *Instructio pro Tabula Regia Judiciaria Transsilvanica*. Szeben—Kolozsvár, 1777. Magyarul: Az erdélyi törvényes királyi tábla számára (1777-ik esztendőben adott) rendszabás. Kolozsvár, 1839.

nyóssággal, hogy ki volt ez a szerző, vagy esetleg kik voltak a mű egymásután működő összeállítói. De az bizonyos, hogy a Horváth-testvérek osztálylevele nem juthatott akárkinek birtokába, hogy leírhasa.

A gyűjtemény befejezőjét tehát az ebben szereplő jogászok között kell keresnünk. Ez lehet Endes Antal, az osztoztató, vagy Horváth Farkas, az egyik osztályos is; mindketten bírósági jegyzők. De legnagyobb a valószínűsége annak, hogy Kőszegi Antal ítélmester írta le az Ideát. A szerző mindenestre csak olyan ember lehetett, aki a vidéki és a központi, a magyar és a székely eljárásban egyaránt jártas volt. Ez a tájékozottság csak Kőszegiben található meg. Családi kapcsolatai révén otthonos volt a Székelyföldön és a megyei területen egyaránt. A táblai eljárást jegyzői, ülnöki, ítélmesteri pályáján részletesen megismerhette. Egyébként is az erdélyi ítélmesterek közül nem egy tette emlékezetessé a nevét éppen formuláriumok szövegezésével. Nem lehetetlen tehát, hogy Kőszegi Antal népes kancelláriája, jogtanuló jegyzői számára állította össze az eljárásjog gyakorlati leírását.

Az Idea műfaj szempontjából azokhoz a tanító és egyben formulákat közlő művekhez tartozik, amelyek ekkor Erdélyben a gyakorló jogászok között közkézen forogtak. 1742-ben jelent meg Kolozsvárott Répszeli Lászlónak *Idea actionum juridicarum* című könyve, melyet gr. Petki István nyomtatott ki bölcsészeti doktorátusa alkalmával. Ez a munka névtelenül még három kiadást ért meg, 1745-ben, 1759-ben és 1771-ben.¹⁸ A kolozsvári egyetem magyar jogi műveltséggel rendelkező jezsuita tanára ebben a munkájában részletesen tárgyalja az erdélyi peres eljárást és előadása során szószerint közli is azokat a formákat, amelyekben a per egyes eseményeinek történniök kell. Meg kell állapítanunk, hogy ezek a szövegek sokszor szószerint egyeznek az Ideában közöltekkel, tehát az erdélyi perjog külsőségei nem változtak meg az állandó táblák bevezetése után sem. Ugyanezt mondhatjuk el szerzőnk másik mintájáról, nagyajtai Cserei Eleknek *Praxis procuratoria c. művéről* is. Ez a munka nem sokkal Répszelié után, 1746-ban jelent meg, 1760-

¹⁸ Répszeli László: *Idea actionum juridicarum*. Dum in... universitate Claudiopolitana positiones philosophiae universae publice propugnandas suscepit ... C. Stephanus Petki ... Praeside—. Kolozsvár, 1742. Ld. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. XI. k. 796–797. h.

ban és 1772-ben két újabb kiadást ért.¹⁹ A főkormányshéék belső titkárára még közelebb jön a gyakorlathoz, mint a jezsuita professzor, s annak kánonjogi műveltsége és kitérései helyett célravezető rövídséggel, az ügyvéd szempontjából tárgyalja az eljárást, majd különösen az ügyvédszó visszavonását. Cserei is éppen úgy közli a szinte megmerevedett írásbeli formákat, s ezek éppen úgy hasonlítanak a mi Ideánkhoz, mint Répszeli művében. A két szerző munkája és Kőszegi Ideája között az egyezést és eltérést még részletesen, nagy tanulsággal vizsgálhatja a további kutatás.

Az *Idea processuum* jelentősége, hogy a negyvenes évek szerzői és a XIX. század tankönyvírói (Vajda, Szász, Dósa) között fennálló úrt áthidalva, éppen az állandó táblák átmeneti korszakának eljárására vet fényt. Részletes megvizsgálása bizonyára ki fogja mutatni ennek a két évtizednek alakító hatását az erdélyi perjog fejlődésére.

II.

Az Ideától éppen hatvan év választja el a kötetünkben kiadott másik művet, melynek címe: Az Erdélyi Nagy Fejedelemségbéli Magyarok és Székelyek Polgári Pereik Folyamattyanak Rajzolatlya. Negyedréf füzet foglalja magában ezt a munkát, az Erdélyi Múzeum kézirattárának 278. száma alatt. Címlapja azt is elárulja, hogy kézikönyv, melyet Sz. K. adott ki tanítványainak, és Nagy Lipót iratta le 1836-ban, Nagyenyeden. A két betű alatt az enyedi református kollégium nagynevű jogtanára, Szász Károly rejtőzik.

Szemerjai Szász Károly háromszéki nemes családból született Vízaknán, 1798. január 25-én. Az enyedi kollégiumban folytatott tanulmányok után 1814-ben Kolozsvárt a katolikus liceumban jogot hallgatott, majd felesküdt a vásárhelyi királyi táblához és itt ügyvédi oklevelet szerzett. Már ügyvédi vizsgája is általános feltűnést keltett, s a cenzorok megjegyezték, hogy emberemlékezett óta nem hallottak ilyen feleleteket. A képesítést megszerezve Bécsbe ment, mint Zeyk János és Teleki Elek nevelője, s itt matematikával és természettudományokkal foglalkozott. Hazájába

¹⁹ Cserei Elek: Praxis procuratoria. Kolozsvár, 1746. Ld. *Szinnyeci* i. m. II. k. 286. h.

visszatérve hamarosan jogi katedrához jutott: 1820-ban segéd-tanár, 1821-ben rendes tanár lett Enyeden. Alsó Fehér vármegye előbb táblabírájává, majd 1823-ban a generális szék rendes bírájává választotta. Ezóta nagy szerepet játszott az erdélyi közéletben. 1834-ben Vizakna követeként az alkotmányosság mellett szállt síkra az országgyűlésen. Politikai szereplése és tanártársainak irigysége folytán 1836-ban perbefogták és a kormánysszék vizsgálatot tartott ellene, de az eljárás felmentéssel végződött. 1839-ben a matematika tanszékére helyezték át, a politikai élettől is visszavonult. 1848-ban azonban ismét az országgyűlésen látjuk, majd az első felelős minisztériumban vallás- és közoktatásügyi államtitkár lesz. A szabadságharc után kegyelmet nyert és visszahelyezték tanári állásába, 1851-ben Bolyai Farkas tanszékét foglalta el Marosvásárhelyt és itt is halt meg 1853. október 25-én.²⁰

Ez a változatos életű férfiú mint jogtanár messze kimagaslott a korában már több erdélyi tanszéken működő kollégái közül. Hallgatói, közöttük a hálás Kemény Zsigmond, mindvégig feszült figyelemmel hallgatták előadásait, amelyeket kéziratban is megkapták. Az ő idején az enyedi kollégium tanrendjében két filozófiai osztály után következett a „*politicus cursus*“ két éve, amelyben a jogot is tanulták az ifjak. Szász Károly tanársága első két évében elkészítette kézikönyveit és kiadta tantárványainak. Ezeknek a műveknek akkora volt a becsületük, hogy a diákok elvitték magukkal a királyi táblára is, és itt a hivatalnokok, ügyvédek is leírást, használták.²¹ A két év alatt az összes jogi tárgyak sorra kerültek: erdélyi jogtörténet, jogforrások, közjog, magánjog, büntetőjog és perjog. Ezeket a tárgyakat tanította Szásszal egyidőben kolozsvári kollégája, Tunyogi Csapó József is a református főiskolán.²²

A tanrendnek megfelelően Szász Károly is egységes rendszerbe foglalta az erdélyi tételes jogot. 1829-ből fennmaradtak kézikönyvei a Kemény-gyűjtemény VIII. és IX. kötetében. Az

²⁰ Szász Károly életére nézve ld. *Szinnyei* i. m. XIII. 425—427. h.; P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagyenyed, 1868.; Székely Ödön: Az öreg Szász Károly. Erdélyi Múzeum 1908. 193—202. l.

²¹ Szathmáry i. m. 226—227. l., Székely i. m. 194—195. l.

²² Szilágyi Ferenc: Egy lap Erdély legújabb történelméből. Emlékbeszéd N. Tunyogi Cs. József kolozsvári ref. jogtanár fölött. (Értekezések a tört. tud. köréből. I. k. 5. f.) Pest, 1867. 25. l.

egyik rész a közjog, a másik a magánjog elemeit tartalmazza. A közjog felosztása: a fejedelem, az erdélyi nemzetek, a törvényhozó és végrehajtó hatalom. A magánjogé: elmélet (jogok és kötelességek), ebben ismét jus generale: személyek, dolgok és rendek joga, és jus singulare: szerződések, delictumok; majd gyakorlat: jogvédelem.²³ A harmincas évek elején a magánjogi rendszer így alakult: a jog általában rendelő és végrehajtó törvénytudományra oszlik. A rendelő törvénytudomány szabályai alapulhatnak törvényen (általánosak) és kiváltságon, vagy szerződésen (különösek). Részei a személyek jussai, a dologi és történeti jussok. A végrehajtó törvénytudomány részei a policiai, a büntető és a perfolytai törvények tudománya.²⁴ Az eljárásjog tehát mindig az utolsó ebben a rendszerben, de ez adja meg a fogamatot a magánjogi szabályoknak. Ezért a mi kéziratunkban is többször történik hivatkozás Szász Károly magánjogi előadásaira, a Jus privatumra.

A kézirat Szász Károly perjogi előadásainak másolata.²⁵ Az eredetitől legfeljebb csak íráshibák tekintetében tér el, mert nem élőszó után jegyezték, hanem kiadott szöveg után írták le. Már említettük, hogy a tanár közkézre adta jegyzeteit, s erre utal a 25. r. lapon olvasható megjegyzés is: „ne töltsen itt a papiroost“. A másoló átvette híven a mester szavait, s a törvényekre való bőszes hivatkozásait is, csak a szokott hibaszázalékkal kell nála is számolnunk; kevésbbé a folyamatos előadásban, mint inkább az idézésekben. Ezekről eltekintve az előttiünk fekvő kéziratot Szász Károly hiteles szövegének tekinthetjük. A főiskolai élet közelsége kedvesen nyilatkozik meg egy a másoló kezével írott megjegyzés-

²³ *Kemény József gróf: Collectio Manuscriptorum Juridicorum, Tom. VIII—IX. EM. levéltára.*

²⁴ *Szász Károly: Erdélyi polgári törvényeinek tudománya, 1831—1832. Bevezetésének végén. EM. kéziratár 1286. sz. V. ö. tőle: Az erdélyi nagyfejedelemség polgári igazgatásának törvényei, 1832. U. o. 301, 2365. sz.*

²⁵ Két helyen említik Szász Károly hasonló című, *nyomtatott* művét. *Székely* szerint címe: Perrendtartás és perfolymat, Nagyenyed, 1838. (I. m. 202.) *Szinnyei* viszont egy cikkéről tud, mely a Házisegéd-ben jelent volna meg ilyen címen: Az erdélyi magyarok és székelyek pereí folyamata, 1840. (I. m. XIII. k. 426. h.) Azonban sem az önálló művet, sem a rejtélyes Házisegédet nem találtam a nagy kolozsvári könyvtárakban. A Házisegédet éppen *Szinnyei* nagy folyóiratbibliográfiája nem említi. Ha tehát írt is szerzőnk hasonló tartalmú munkát vagy cikket, s azt ki is adta, a mai kutatás szempontjából az teljesen hozzáférhetetlen. De valószínűbb, hogy téves hivatkozásokkal állunk szemben.

ben, a 42. r. lapon, melyben egy résznél megjelöli, hogy meddig felelte a vizsgán.

A Rajzolat beosztása már sokkal rendszeresebb, mint az Ideáé. Nemesak a jogtanár, hanem a matematikus pontossága is megnyilatkozik a mérték nélkül halmozott betű- és számrendszerben, amelyek között természetesen sokszor eltéved a másoló. Egészében szemlélve azonban a rendszer áttekinthető és világos. A mű szakaszokra oszlik fel. Egy §-ból álló bevezetés után az első rész a) perbeli személyekkel, a második a perfolyammal foglalkozik. A további felosztást így foglalhatjuk össze:

I. *Perbeli személyek.* 2—29. §.

A. Felperes. 2. §.

B. Alperes. 3. §.

C. Biró. 4. §.

— A bíróságokról általában. 5. §.

A. Erdélyi törvényszékek. 6—28. §.

B. Törvényszakok. 29. §.

II. *Perfolyam.* 30—81. §.

A. A rendes perfolyam. 31—81. §.

I. Megintés. 32—37. §.

II. Perbehívás. 38—48. §.

III. Felelkezés, bizonyítás. 49—62. §.

IV. Ítélet. 63—64. §.

V. Perorvoslatok. 65—66. §.

a) Ugyanazon a fokon. 67—72. §.

b) Fellebvitel. 73—74. §.

VI. Végrehajtás. 75—81. §.

B. Rendkívüli körülmények. 82—99. §.

I. A perbeli lépések sorrendje változik, egyesek kima-
maradnak. 83, 84. §.

II. A per befejezést nyer egyességgel, letétellel, fel-
oldozással, elévüléssel. 85—89. §.

III. Rendkívüli esetek: utódlás, avatkozás, hivatalos sze-
mély, ügyvéd, bíró tévedése. 90—98. §.

IV. Vis major. 99. §.

Függelék: A büntetések összegei.

A peres eljárás körül felmerülő kérdések rendszeres tárgya-
lásának mutatja maga a felosztás is Szász Károly munkáját.

Talán csak azt nem helyeselhetjük, hogy a rendkívüli körülmények címe alatt olyan esetekről szól, amelyek jobban illenének a rendszer más helyeire. De ez a csekélység nem von le semmit Szász Károly előadásainak nagy értékéből. Már említettük, milyen nagy becsben állottak ezek a kortársak előtt. Pedig a harmincas években a jogtudományi irodalom jelentős fellendülést mutatott fel. Csak a marosvásárhelyi nyomda kiadta 1830-ban Szolga János: A perfolymatokban előforduló lépések négy táblái, 1831-ben iklandi Filep József: Törvénybeli gyakorlás mutató táblája, 1835-ben névtelennek Nemes Erdélyország külső törvényes székein perfolyta leveleinek formáji,²⁶ és Törvénykezés rendén előforduló stílusok magyarázatja e. munkáit, 1837-ben a székelyek külön jogszabályait, 1838-ban Jakab János Stilionariumát, Szolga János székely jogi kérdéseit, 1839-ben a Bevezetést a recursusokról való tractatusra.²⁷ De a Kolozsvárt a katolikus és református, Marosvásárhelyt és Nagyenyeden a református főiskolákon folyó jogi oktatás is létrehozta a megfelelő tankönyveket, kis részben nyomtatásban, mint soósmezei Vajda Lászlónak Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretségeit (Kolozsvár, 1830.), de legnagyobbbrészt kéziratban, mint Tunyogi Csapó Józsefnek, Szász Károlynak, Dósa Gergelynek, Dósa Eleknek és több névtelennek az Erdélyi Múzeumban található előadásait.²⁸

Szász Károly tanfolyama mégis messze kiemelkedik kortársainak munkái közül és olyan rendszerességgel és részletességgel dicsekedhetik, amelyet később csak Dósa Elek alapvető Erdélyhoni jogtudománya szárnyalt túl. Számunkra azért lesz tanulságos az Idea processuum mellett ez a munka, mert a két dolgozat között lefolyt hatvan év az erdélyi bírósági szervezetben sok újítást látott. 1777-ben jelent meg a királyi tábla új utasítása, 1786-ban új birói szervezettel kísérletezett az uralkodó, de ezt az 1790. január 28-i rendelet, majd az 1791:39. t. e. eltörölte az állandó táblákkal együtt.²⁹ Helyreállt tehát az 1764 előtti régi rend, s

²⁶ Először Kolozsvárt, 1802-ben jelent meg.

²⁷ *Koncz* József: A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. Marosvásárhely, 1887. 40. sk. 1. Az utoljára idézett mű első kiadása Nagyvárad, 1828.

²⁸ Így a perjogra nézve *Dósa Gergely*: *Pertani cursus*, 1804, EM. kéziratár 1980. sz.; *Dósa Elek*: *De actionibus*, 1834, EM. kéziratár 1971. sz. Számos tankönyv maradt fenn a Kemény-gyűjteményben.

²⁹ Ezekre nézve éppen az id. 1791:39. t. e. a forrásunk. V. ö. 3, 16. jz.

ezt az u. n. provisionalis articulusok 1791-ben részletesen is meghatározták. A változott viszonyok létrehozta fejlődést híven tükrözi szerzőnk kéziratja, amelynek külön érdeme még az is, hogy magyarul írja le az oly sokáig latin nyelven tanított tárgyat.³⁰

III.

Az a perjogi rendszer, amelyet az *Idea processuum* és a *Rajzolat* élénk tárnak, nemcsak a mai tételes eljárásjogtól, hanem a régi magyar perjogtól is számos vonásában különbözik. Éppen ezért helyénvalónak találjuk, hogy a kevésbé ismert szakkifejezéseket, fordulatokat röviden ismertessük, anélkül, hogy az egész régi erdélyi eljárás vázolásába bocsátkoznánk. Ettől annál inkább eltekinthetünk, mert Szász Károly fejtegetései önmagukban világosak és kimerítőek, s így a nehezebben érthető Ideát is magyarázzuk.

Mindenekelőtt a *birósági szervezetről* kell szólnunk. A rendszerint alsóbb törvényszékek általában a vármegyék, székek és városok biróságai. Mind a vármegyék, mind a székek biróságai a fiúszék, viceszék és derékszék, csak ezek hatáskörében van közöttük eltérés. A *fiúszéken* (filialis sedria) mindkét jogterületen a jobbágyok polgári és büntető pereit intéztetnek, ezért „ispány székinék“ is mondták régebben. A fiúszék elé nemes embert nem lehet idézni. Elnöke a főszolgabíró, ill. alkirálybíró, tagjai az esküdtek és a jegyző.³¹ Az *alszék* (particularis sedria) a megyékben és Marosszéken a nemesek száz forintot meg nem haladó értékű polgári pereiben bír hatáskörrel, a többi székekben minden pernek elsőfokú fóruma. Birái ugyanazok, mint a fiúszéken.³² A *derékszék* (generalis sedria) a megyéken nemeseknek minden polgári perét intézheti, kivéve ha az kiváltságlevél felmutatásával jár és minden büntető eljárást lefolytathat, kivéve a hűtlenség büntetését maga után vonókat. A székelyszékeken (Marosszéket

³⁰ A ref. főkonzisztórium 1833. ápr. 15-én rendelte el a magyar nyelvű oktatást, de a stylus curialist 1839-ig még latinul tanították. *Szilágyi* i. m. 27. l.

³¹ *Répszeli* i. m. 1771. kiad. 93. 213. sk. l., *Dósa* Elek: Erdélyhoni jogtudomány. Kolozsvár, 1861, III. k. 35—39. l. A szövegben figyelembe vettük, hogy *Dósa* mindig későbbi állapotot ír le.

³² *Répszeli* i. m. 113. 213. sk. l., *Dósa* u. o.

kivéve) a derékszék csak fellebbviteli fórum a viceszéktől, előtte csak széksértési keresetet lehet kezdeni. Elnöke a főispán, ill. főkirálybíró, és szükséges az összes alispánok és esküdtek, valamint a törvényhatóság közönségének jelenléte. A derékszéken 1764 előtt majdnem minden táblai pert el lehetett kezdeni, s a felperes belátásától függött, hogy a táblán, vagy a derékszéken perel.³³ A provisionalis articulusok újból szabályozták az említett bíróságok hatáskörét és elválasztották a derékszéki és táblai pereket: nevezetesen a fiúszékről és az alszékről az 1791:96, a derékszékről az 1791:97. törvénycikk rendelkezett.

Ez a rendszer eltért a Magyarországon kifejlődött bírósági szervezettől, amelyben az alacsonyabb értékű ügyek a szolgabírói és az alispáni szék hatáskörébe jutottak, a sedria pedig polgári és büntető sedriára oszlott fel.³⁴ Az erdélyi fórumok ismeretében megértjük az Idea „háromszéki processusát“: az ügy csak a második fellebbezés után került a táblára. Előbb ugyanis a viceszék, majd a derékszék járt el.

Az alsóbb törvényszékek fellebbviteli fóruma az 1737 óta állandó *királyi tábla*, amelynek elnökét, tizenkét bíróját, három ítélőmesterét és az ügyigazgatót részben országgyűlési jelölés alapján a király nevezi ki. A fellebbviteli hatáskörön kívül a tábla előtt lehet kezdeni az A. C. IV. 11-ben és más törvényekben meghatározott ügyeket a derékszék helyett, de vannak olyan perek is, amelyeket csak a királyi tábla előtt lehet megindítani.³⁵ A táblától a fellebbezés a *királyi főkormányzésekhez* megy, amelynek ugyanesak tizenkét tagját a király nevezi ki; ezt a fellebbezést az 1755:2. t. c. rendelte el, amely egyébként az *uralkodóhoz* való folyamodásnak is útát nyitott. Így legfelső fokon az erdélyi perek a bécsi udvari kancellárián dőlnek el, amint az Idea is mondja.³⁶ A magyar pert tehát három, a székelyt négy alkalommal lehetett felsőbb fokon újra megvizsgálni, nem is szólva a számos perújításról. A egyes különös ügyek tárgyalására hivatott rendkívüli bíróságokról és az országgyűlés bírói működéséről Szász Károly

³³ Répszeli i. m. 163, 213. sk., 221—222. l. Mindhárom fórumra Cserei i. m. 1772. kiad. 74—78. l.

³⁴ Torday Lajos: A megyei polgári peres eljárás a 16—19. században. Budapest, 1933. 7—9. l.

³⁵ Répszeli i. m. 221—223. l., Cserei i. m. 73. l., Dósa i. m. III. k. 42—48. l.

³⁶ Dósa i. h. 48, 49, 52. l.

bőven megemlékeznek.³⁷ Összevéve a felsőbbbíróóságok szervezete a magyarországiakra emlékeztet: ott is állandó a tábla, a hétszemélyes tábla fellebbviteli fórumként a legfőbb közjogi méltóság, a nádor vezetése alatt áll, s a király kancelláriai bíraskodása sem ismeretlen.

A *peres eljárásról* szólva csak azokat a mozzanatokat fogjuk kiemelni, amelyek az erdélyi jog sajátosságai, s a magyarországitól eltérnek. Az egyes ügyekben szükséges megintés után a *perbehívás* következik, de ügyelnie kell a felperesnek, hogy megfelelő névvel tegye ezt, mert más a *citatio*, *evocatio* és *certificatio*, s „a Schlendián a pert össze rontya“, mint Szász Károly írja. (Kézirat 33. v.).³⁸ Ezeknek a cselekményeknek formája az *instructio*, azaz utasítás. A hiteles személy tisztéhez képest értesíti a megidézendőt a felperes kívánságáról. Erről azután jelentést tesz a bíróságnak.³⁹ Itt az eljárás a *levata* benyújtásával kezdődik; így nevezik Erdélyben a keresetlevelet, a magyar jog *libellus actionalis*-át. A *levata* szabályszerűsége különösen fontos, mert ellenkező esetben az ellenfél kifogásolhatja s a bíróság leszállítja.⁴⁰ Az alperes *kikiáltása* után adja elő keresetét a felperes. Ha az alperes nem jelenik meg (*pro l. nemo*), a polgári perben makacsági ítéletet hoznak ellene, de ennek következményeit még több módon elháríthatja. Ha megjelenik, a per további szakaszába lép.

Az alperes nem köteles mindjárt érdemben válaszolni, hanem vagy *haladékot* kér, vagy *kifogásokkal* él. Ezek igen számosak lehetnek, de a pert egészen csak három szállítja le: a törvényszék, a felperesség és az eljárás elleni kifogás. Az első a hatáskörre, a második a perképesésre, a harmadik a perenként eltérően meghatározott eljárási és perkezdesi módra (*processus*) vonatkozik.⁴¹ Az érdembe menő kifogásokat itt nem szabad elmondani. Ha a kifogásokra a bíróság nem hoz részítéletet, az alperesnek már érdemben kell felelnie, s ezzel a per derekára jutottunk. Ez az érdemi válasz, a *perbebecsátkozás*, *litis contestatio*.⁴² Az érdemi fele-

³⁷ V. ö. *Dósa* i. h. 49, 50, 52–58. l.

³⁸ *Vajda* László: Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretiségek. Kolozsvár, 1830. III. k. 54–57. l., *Dósa* i. h. 68–73. l.

³⁹ Példák: *Répszeli* 117, 124, 152, 167. l., *Vajda* i. h. 62–65. l., *Dósa* i. h. 73–75. l.

⁴⁰ *Répszeli* i. m. 4–6. l., *Cserei* i. m. 79–82. l.

⁴¹ *Cserei* i. m. 107–115. l., *Vajda* i. h. 91–109. l., *Dósa* i. h. 84–92. l.

⁴² *Répszeli* i. m. 129. l., *Vajda* i. h. 118. l., *Dósa* i. h. 93. l.

let után mindkét fél kérhet ú. n. *kibocsátást* (exmissio) bizonyítékainak előkészítésére. Ez a fogalom ismét erdélyi sajátosság: a magyar gyakorlatban teljesen más értelemben használják. Az exmissio perhalasztás a bizonyítás előkészítése céljából, de exmissio jár a szavatos perbehívása végett is.⁴³

A *bizonyítás* történhetik oklevelekkel, tanúkkal, szemlével és esküvel. Az oklevelekre vonatkozó szabályok nem sokban térnek el a magyar jogtól, mint az Idea befejezése is tanúsítja. Bemutatásuk után az ellenfél kérheti másolatuk kiadását; ez a *párkérés*, ami újabb határidőre tolja el az ügy tárgyalását.⁴⁴ A tanúk kihallgatása történhetik a per megkezdése előtt a fél kívánságára, mint a középkori jogban (inquisitio simplex collateralis), és elrendelheti a bíróság a bizonyítékok bemutatása után (inquisitio communis). A vallatást vagy eskettetést hiteles személyek végzik, kérdőpontok alapján, amelyeket a gyakorlat *de eo utrum*-nak, *de utrum*-nak nevez. Az egyszerű vallatást is lehet hitelesíteni a törvényszék színe előtt, mint a magyar jogban.⁴⁵ A bírói szemle és a fél esküje a középkori eljárás maradványai, melyek figyelemreméltó módon maradtak fenn az erdélyi perjogban.⁴⁶

Mind a halasztó vagy lezállító kifogások előterjesztésénél, mind a bizonyítás után, mikor a bizonyító eszközök ellen lehet észrevételeket tenni, vagy elévülésre, patvarra hivatkozni, a felek többször felszólalhatnak és az ellenfél előterjesztéseire választ adhatnak. Ezek az írásban tett állítások együttvéve a *felelkezés* (allegationes), melyet a táblai utasítás korlátok közé szorított. Lezárásukkor át kell adni az összes iratokat a bíróságnak, amely ezek alapján hozza meg ítéletét. Az *íratás*, az állításoknak és válasznak egymáshoz füződő lediktálása ugyanis nem a bíróság színe előtt, hanem az ügyvédi széken (dictatura) történik.⁴⁷ Mikor az ügyvédek már mindent elmondottak, s *ítéletet* kérnek, a bíróság meghozza és kihirdeti azt. Mint a középkori perjogban, az íté-

⁴³ Répszeli i. m. 128. l., Cserei i. m. 117, 118. l., Vajda i. h. 221—226. l., Dósa i. h. 145. l.

⁴⁴ Répszeli i. m. 146. l., Dósa i. h. 95—103. l.

⁴⁵ Répszeli i. m. 144, 145. l., Dósa i. h. 103—116. l., v. ö. Torday i. m. 91—98. l.

⁴⁶ Répszeli i. m. 139, 145. l., Dósa i. h. 116—122. l.

⁴⁷ Táblai utasítás 43—46. §., Dósa i. h. 130—133. l.

let lehet közbenszóló ítélet és végítélet. Minden ítélet ellen van azonban perorvoslat.⁴⁸

A *perorvoslatok* nagy száma az erdélyi perjog egyik saját-sága. Ezek közül egyesek még a kifogások szakában használhatók, mint a betiltás, eltiltás és az eltiltással való perújítás. A *betiltás* (prohibita) még a makaessági ítélet hozatalának napján megtiltja annak kiadását a távollevő alperes nevében. A következő határnapon távolmaradt alperesnek már csak az *eltiltás* marad (inhibitio), mellyel a már kiadott ítélet végrehajtását akadályozza meg. Rendesen perújítással van kapcsolatban melynek neve *eltiltó perújítás* (novum cum inhibitione).⁴⁹ Más perorvoslatoknak a per derekán van helyük, mint a már említett kibocsátás, perújítás, ellenállás, fellebbvitel. A perújításnak az eltiltón kívül még három faja van. Az *egyszerű perújítás* (novum simplex) csak az elsőfokon és fellebbvitel előtt használható. A *fellebbvitelt elhagyó perújítás* (novum cedendo appellationi) a pervesztesnek áll rendelkezésére, mikor fellebbezést jelent be, de azután új bizonyítékaira gondolva inkább perújítással él. A *kegyelemmel való perújítás* (novum cum gratia) pedig a végrehajtás után, királyi parancs alapján jön a vesztes fél segítségére.⁵⁰ A *visszaűzés* (repulsio) megfelel Erdélyen is a magyar jog repulsiójának, a Tr. II. 73. alapján.⁵¹ A *fellebbvitel* (appellatio) végül az ügynek magasabb fórum elé terjesztése a törvényben meghatározott esetekben. Az ítélettel elégedetlen félnek kérnie kell ügye felküldését a magasabb bírósághoz. Ha a törvényszék nem teljesíti kérését, által-bocsátó parancsot válthat ki a királyi peccésesektől, s azzal kény-szerítheti ki a felterjesztést. Azonban a fellebbezőnek megszabott időn belül ki kell váltania az általbocsátó levelet (litterae transmissionales), melyben az egész per hiteles másolata foglaltatik. Ellenkező esetben az ítélet végrehajtható (causa transibit in rem judicatum). Az átküldő levél teljességére nagyon kell ügyelni, mert különben „a ravasz Inctus csak hallgat a csonka transmis-

⁴⁸ Példák: *Répszeli* i. m. 204, 221. l., v. ö. *Dósa* i. h. 133—138. l.

⁴⁹ *Répszeli* i. m. 120—124. l., T. U. 94—102. §., már másként *Dósa* i. h. 141—145. l.

⁵⁰ T. U. 114—148. §., *Dósa* i. h. 146—150. l.

⁵¹ T. U. 103—113. §., *Dósa* i. h. 150—154. l.

sionalissal⁵², mint az Idea mondja, s a felsőfokon annak csonkosságára hivatkozik.⁵²

Minden perszakban használható perorvoslatok az ügyvédszó visszavonása és a folyamodás. Az *ügyvédszó visszavonása* (revocatio vocis procuratoris) az ügyvéd megbízójára nézve káros feletének megváltoztatása, a magyar jognak is ismert perorvoslata. Erdélyben inkább ügyvédi meghívásnak mondják.⁵³ A *folyamodás* (recursus) pedig a pernek az uralkodó elé terjesztése akkor, ha fellebbezésnek már nincs helye, vagy az alsóbb bíróságok az igazság kiszolgáltatását megtagadták.⁵⁴ Végül ha a pervesztes minden perorvoslatot (mint az írók mondják, menedéket) kimerített, a *végrehajtásnak* kellett következnie. A birtokon belüli és kívüli végrehajtást, a különböző menedékek használatát részletes szabályok rendezték.⁵⁵

Az utolsó rendi évszázad erdélyi perjogát általánosságban a középkori magyar eljárás továbbfejlesztésének, kiépítésének tekinthetjük. A további kutatás fogja megmutatni, mennyiben egyezik és mennyiben tér el ez a jogrendszer egykorú magyar társától. Középkori ez a perjog annyiban, hogy külsőségei, formái a régiéek, de újkori, mennyiben az írásbeliség erőteljesen tért hódít a szóbeli eljárással szemben. Az írásban tett lépéseknek olyan kötött formái alakultak ki, amelyek a pernek megmerevítésére vezethettek, a perorvoslatok végtelen sora pedig a hirhedt magyar perhuzásnak nyitott tágas utat. Bizonyára megérett ez a perjog arra, hogy a XIX. század modern gondolatai gyökeresen átalakítsák.

Találón jellemzi a régi magyar perjogot s vele az erdélyit is a tétéles eljárásjog nagynevű művelője, Magyary Géza: „A régi magyar peres eljárás tisztán szóbeli volt bizonyítási ítélettel és közvetett (kiküldött által felvett) bizonyítással. Ellenben az újabb inkább az írásbeliség felé hajlik s a bizonyító ítéletet nélkülözi, de fenntartja a kötött bizonyítást. Annak következtében pedig, hogy a per ellenvetési és érdemleges szakra oszlott, az előbbibe számos oly védekezés tartozván, amelyekkel az alperes az érdem-

⁵² T. U. 157—165. §., *Dósa* i. h. 154—163. l.

⁵³ *Cseréi* i. m. 149—168. l., T. U. 149—151. §., *Dósa* i. h. 163—166. l.

⁵⁴ *Dósa* i. h. 167—170. l.; *Bévezetés* a recursusokról való tractatusra. Nagyvárad, 1828.

⁵⁵ A végrehajtásra *Dósa* i. h. 173—186. l., a perorvoslatok használatára T. U. 152—156. §.

ben való nyilatkozást elkerülhette, hogy továbbá egyes bírói határozatok hatályát önhatalmulag lehetett megakasztani, aminek jogossága újabb per tárgya volt, a per több külön szakra oszlott, ami régi peres eljárásunk egyik legjellemzőbb sajátága. Mindez, nemkülönben a sok halasztás, amelyekkel rendkívül sűrűn éltek, továbbá az eshetőség elvének hiánya, a régi magyar perlekedést rendkívül, szinte közmondásszerűen hosszadalmassá tette. A törvényhozás ez ellen szakadatlanul küzd, részint a bírói pervezetés fokozásával, részint a periratok számának korlátozásával, de mindig kellő siker nélkül.⁵⁶

IV.

A jogtörténeti forráskiadásnak Kolozsvárt tiszteletreméltó hagyományai vannak. Itt adta ki Fráter György az első jogtörténeti forráskiadványt, a váradi regesztrumont, és a Ferenc József Tudományegyetemen működtek Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen, akik az eddig még nagyrészt kiaknázatlan nagyértékű publikációt, a Corpus Statutorumot közzétették és a Hármaskönyv legújabb kiadását is készítették. Munkájuk folytatására a hazatérés után kedvező alkalom nyílt, s ezt szorgalmazzák a kutatás követelményei is, mert a források és a régi irodalom behatóbb ismerete nélkül az erdélyi jogtörténet megírását nem lehet elkezdni. Ezeknek a meggondolásoknak szolgálatában karolta fel az Erdélyi Tudományos Intézet is az ügyet és tette lehetővé a régi hagyományok felújítását és folytatását.

A régi erdélyi perjog ismertetésére a Kemény József-féle *Juridica*-gyűjtemény átvizsgálása után az *Idea processuum* látszott a legalkalmasabbnak. Szükség volt azonban egy olyan szövegre is, amely egyrészt az *Ideát* magyarázza, másrészt a keletkezése után történt jogfejlődést szemlélteti. Így esett a kiadó választása Szász Károly előadásaira, amelyeket a kortársak ítélete is a legnagyobb becsülésben részesített. A kor nagyemlékű jogtanárai közül Dósa Gergely és Dósa Elek jöhetnek volna szóba, de az apa inkább a magyar perjoggal foglalkozott, a fiú pedig töké-

⁵⁶ *Magyar* Géza: Magyar polgári perjog. 3. kiad. átdolg. Nizsarovszky Endre. Budapest, (1939.) 27. l.

letesebb formában is közzétette tanítását az Erdélyhoni jogtudomány harmadik részében.⁵⁷

A szövegek közzétételénél az Intézet szabályzata szolgált irányadó szabályul. Az Ideánál azonban nehéz helyzet állott elő. A szabályzat latin szövegnél általában a humanista helyesírást, nemzeti nyelvű szövegnél a betűszerinti hűséget kívánja meg. Az Idea azonban vegyesen latin és magyar nyelvű, sőt a magyar szövegben, akárcsak a nagy erdélyi törvénykönyvek nyelvében, gyakran fordulnak elő magyarosan ragozott latin szavak. Itt tehát a magyar szövegre vonatkozó elvek nyertek alkalmazást — kivételképpen — a latin szövegre is. Így mindkét munka helyesírása megfelel az eredetinek, kivéve a latin szavakra XVIII. századi szokás szerint tett fölösleges ékezeteket. Ezáltal az Idea teljesen hasonlónak vált a korabeli latin perjogi írók szövegeihez.

A netán szükséges kiegészítéseket szögletes zárójel közé tettük, a nyilvánvaló elírásokat kijavítottuk, az eredetit mindig csillagos jegyzetben megjelölve. Az Idea jó másolat, a Rajzolat azonban többszörösen másolt szöveg, annak elírásaival és deformálásával együtt. Ezért az utóbbinál a beosztást is sokszor javítani kellett, de az eredetit itt is megemlítettük csillag alatt. Egyetlen kivétel a §-ok számozása, amelynél a másoló következetlen volt: hol a szám elé, hol a szám után tette a § jelét. Itt külön említés nélkül is egységesítettük a szöveget, amennyiben a gyakrabban használt alakot tettük általánossá (pl. §. 12.). Az oldalszámozást feltüntettük, de az ívek jelzését (a Rajzolatnál) elhagytuk. A központozás elkerülhetetlen javítások kivételével megfelel az eredetinek, de a Rajzolat másolójának minden írásjel helyett használt gondolatjeleit átírtuk. A javítások nem terjedtek ki a jogforrások idézéseire: ezeket az eredeti szerint adtuk, de a tévedést számozott jegyzetben megjelöltük. Ilyen jegyzetekbe kerültek más, tárgyi megjegyzéseink is.

Az Idea szövegét a *Jogtörténeti Szeminárium* tagjai írták le, a Rajzolatot *Prehoffer Elemér* mb. gyakornok. Az első esetben az összeolvasás a jogtörténeti gyakorlatok keretében történt, de természetesen a hibák lehető tökéletes kiküszöbölésére még további összeolvasásokra volt szükség. A kiosztott oldalak összeolvasása után a gyakorlatokon a szöveg jogi jelentőségét megbeszéltük. A

⁵⁷ Ld. 28. j.

munkából azt a tanulságot szürtük le, hogy megfelelő előképzés és hasonló nyomtatott szövegek olvastatása után a szemináriumok tagjai alkalmasak az eddig nem szokásos feladat elvégzésére is.

A kiadvány előkészítéséről való beszámoló nem lenne teljes anélkül, hogy *Kelemen Lajos* levéltári főigazgató úr felbecsülhetetlen segítségéről meg ne emlékeznénk. A kutatás kezdetétől a nyomtatás lezárásáig minden erdélyi kérdésben őszinte szívességgel, a tudomány iránti szent lelkesedéssel bocsátotta rendelkezésünkre kimeríthetetlen ismereteit. Legyen a köszönet és hála kifejezése bevezetésünk utolsó szava.